

О. М. Гумін

Навчально-науковий інститут права і психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
завідувач кафедри кримінального права та процесу,
д-р юрид. наук, проф.

І. М. Зубач

Навчально-науковий інститут права і психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права та процесу
канд. юрид. наук, доц.

ЖЕРТВА КРИМІНАЛЬНОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ: ВІКТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ

© Гумін О. М., Зубач І. М., 2015

Висвітлено проблеми, пов’язані із розкриттям елементів кримінологічної характеристики жертви насильницької поведінки та відслідковується її взаємозв’язок із злочинцем визначенням окремих характеристик жертви, що впливають на таку поведінку. До того ж розглядаються та зіставляються поняття “жертви” та “потерпілого” в контексті сучасних підходів вчених криміналістів до вказаної проблематики.

Ключові слова: жертва, насильницькі злочини, насильницька поведінка, віктимність, кримінологічна характеристика.

А. М. Гумин, И. М. Зубач

ЖЕРТВА УГОЛОВНОГО НАСИЛЬСТВЕННОГО ПОВЕДЕНИЯ: ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЦА

Рассмотрены проблемы, связанные с раскрытием элементов криминологической характеристики жертвы насильственного поведения и отслеживается взаимосвязь с преступником путем определения отдельных характеристик жертвы, которые, в свою очередь, влияют на такое преступное поведение. К тому же рассматриваются и сравниваются ключевые понятия криминологии – понятие “жертва” и понятие “потерпевший”, в контексте современных воззрений на эту проблематику ученых-криминологов.

Ключевые слова: жертва, насильственные преступления, насильственное поведение, виктимность, криминологическая характеристика.

O. M. Gymin, I. M. Zybach

VICTIM OF VIOLENT CRIMINAL BEHAVIOR: INDIVIDUAL CHARACTERISTICS VICTIMOLOGICAL

The article highlights the idea that carries a scientific society about the notion of latent crimes, definition of latency. Besides, the examination of concealing factors of such crimes is upheld based on the sample of crimes on sex crimes. And finally, the author affirms the necessity to apply victimological preventive measures against violent crimes considering a high level of their latency.

Key words: latency, violent crimes, victimological preventive measures, crimes against person, sex crimes.

Постановка проблеми. Україна, на сучасному етапі свого розвитку, переживає глибоку соціальну та політичну кризу, а в її межах і стан все більшої криміналізації багатьох сфер життєдіяльності, і на рівні масових явищ, і на індивідуальному рівні. Наслідком такої негативної ситуації є погіршення контролю з боку держави над злочинністю (від її індивідуальних проявів до терористичних), зниження життєвого рівня багатьох сімей, підвищена чутливість соціуму до психологічно подразнювальних факторів, правовий нігілізм і як результат сплеск насильства. Це потребує від практиків та науковців продовження вивчення цього явища та вироблення адекватних профілактичних, кримінологічних, кримінально-правових тощо заходів для нейтралізації загроз та взагалі можливості його спричинення. Вивчення насильства неможливе без вивчення його наслідків та передумов, а також об'єкта такого насильства.

Стан дослідження. Вивчення зв'язку між жертвою насильства злочинцем завжди привертало увагу багатьох вчених-кримінологів. Серед них можна виділити праці Є. Бафія, Б.С. Братуся, Д. В. Ольшанського, І. Г. Малкіної-Пих, Л. Хейя, А. Фройда. С. В. Землюкова, Д. В. Рівмана та ін.

Мета дослідження. Враховуючи викладене вище, метою нашого дослідження обрано розгляд закономірностей зв'язку злочинної насильницької поведінки суб'єкта злочину та його жертвою та надання кримінологічної характеристики жертви насильницької поведінки.

Виклад основних положень. Аналізуючи різні ролі жертв насильницьких злочинів, ми повинні визначати міру їхньої кримінологічної значущості. Як відзначає Д.В. Рівман, “жертва” – елемент передкримінальної і власне кримінальної ситуації. Від неї нерідко залежить, в якій ситуації опиниться злочинець, – такій, що сприяє, або такій, що перешкоджає вчиненню злочину. Нерідко жертва виступає співавтором, а подекуди навіть автором ситуації, яка провокує насильника [1, с. 94]. На нашу думку, інтерес до потерпілого, власне, і обумовлений тим, що він виступає необхідним елементом криміногенного конфлікту – одного зі складових, поряд із особою злочинця, кримінально-насильницької поведінки. Та й кримінологічна характеристика особи, що вчиняє насильницькі дії, буде цінною та повною лише за умови доповнення її віктимологічними характеристиками. У такому разі матимемо змогу уникнути однобічності кримінологічних досліджень, де особа і поведінка злочинця не доповнюються характеристиками жертви злочину, а розглядаються окремо, без зв'язку одна з одною.

Безперечно, поведінка потерпілого і все, чим він керувався під час її здійснення, нерозривно пов'язані з його особистісними характеристиками: установкою особи, статтю, віком, професією, суспільним, посадовим і родинним становищем, а тому чітке визначення кримінологічно важливих характеристик жертв кримінального насильства є необхідними передумовами для побудови системи заходів протидії кримінально-насильницькій поведінці. Злочинець у багатьох ситуаціях вступає у взаємодію з конкретною жертвою, на яку, як і на злочинця, повинна бути спрямована індивідуально позитивна дія [2, с. 40–48]. Крім того, як відзначає В. Е. Христенко, маючи в арсеналі образ жертви з якісними і кількісними характеристиками, можна уявити і психологічний портрет злочинця, який здійснює безпосередній контакт із жертвою свого злочину [3, с. 84].

Аксіоматичним є твердження про те, що повноцінне дослідження будь-якої проблеми неможливе без попереднього осмислення загального змісту основних вихідних понять, що відображають досліджувані процеси і явища [4, с.5]. Тому спробуємо навести лад в термінології понять, якими будемо оперувати. Так, багато думок видатних науковців-кримінологів є з приводу розуміння поняття “жертва”. Наприклад, Д. В. Рівман наводить дві позиції щодо розуміння поняття “жертва” у віктимологічному значенні. Перша – це людина (спільність людей), якій прямо чи побічно заподіяно шкоду злочинном. Друга – це фізична особа, людина, якій безпосередньо заподіяно фізичну, моральну і матеріальну шкоду. Ми, як і автор положень, підтримуємо другу позицію, адже, з погляду віктимологічних досліджень, вона є прийнятнішою.

У віктимологічній літературі тривалий час поряд із терміном “жертва” використовується поняття “потерпілий”. В. Франкл відзначав, що віктимологічне розуміння жертви об'ємніше, ніж

“потерпілий”, бо воно охоплює не тільки безпосередніх жертв, а й жертв від замахів на злочини, близьких родичів жертв, які загинули, і “винних” потерпілих [5, с. 40–41].

На нашу думку, таке твердження є не зовсім виправданим. Крім того, доцільно обґрунтувати визначення, єдине і для кримінології, і для кримінального права, й для кримінального процесу, а не застосовувати певне поняття, додаючи при цьому уточнення, яке б якісно змінювало зміст визначення відповідно для кожної галузі знань.

В. Е. Христенко, поклавши в основу принцип дихотомії і математичного обґрунтування терміна “жертва”, вдало відзначає, що “жертва – це людина (сторона взаємодії), яка втратила вартісні для нього цінності у результаті впливу на нього іншої людини (сторони взаємодії)” [6, с. 50]. Із викладеного простежується, що у поняття “жертва” входить існування безпосередньої взаємодії між сторонами, без наявності якої визнання особи власне жертвою злочину є неможливим. Наводячи ж поняття “потерпілий від злочину”, можна розуміти і саму особу, що особисто потерпіла від злочину, і інших осіб, яким злочинном опосередковано заподіяно шкоду. Тому під поняттям “жертва” ми розуміємо винятково осіб, яким безпосередньо заподіяно шкоду злочинном.

А. А. Нікітіна під поняттям “жертва” розуміє людину, що постраждала від неправомірних дій інших осіб, власного поводження, негативних життєвих обставин або нещасного випадку [7, с. 18]. О. Н. Мойсюк визначає жертву злочину як людину, якій в результаті суб’єктивного бажання злочинця чи за об’єктивно складеними обставинами заподіюється фізична, моральна чи майнова шкода [8, с. 7].

Цікаво, що у США не існує такого учасника кримінального судочинства, як потерпілий, а в законодавстві використовується термін “жертва” злочину для позначення особи, наділеної широкими правами, спрямованих переважно на забезпечення її безпеки [9, с. 94]. Інші особи, яким опосередковано заподіяно шкоду, захищають свої інтереси у порядку цивільного судочинства і аж ніяк не іменуються жертвами злочину.

Отже, на нашу думку, із наведеного випливає, що потерпілий набирає свого правового статусу з усіма можливими наслідками у процесуальному порядку. Поняття “жертва” характеризує певний соціальний зміст особи, що постраждала від злочину, незалежно від юридичного оформлення. І, як висновок, поняття “жертва” не охоплює поняття “потерпілого”, а навпаки. У загальносоціологічному сенсі фактичний зміст поняття “потерпілий” дещо ширший від поняття “жертва”. Слушно з цього приводу відзначає Р. Д. Сабіров, що кожна жертва є потенційним потерпілим, проте не кожен потерпілий визнається жертвою (у цьому випадку йдеться про “жертву” як про особу, що постраждала від кримінально караних діянь) [10, с. 12–15].

Наступне поняття, на яке слід звернути увагу в межах вирішення поставлених в роботі завдань, є поняття “віктимності”. Цей термін ввів у науковий обіг Л. В. Франк і сьогодні його широко застосовують у науці. Феномен віктимності досліджують багато сучасних кримінологів. Ми визнаємо, що віктимність у кримінологічному аспекті – це сукупність якостей особи, яка обумовлює або може обумовити її неправильну, неоптимальну поведінку у криміногенній ситуації. У результаті у цієї особи зростає вірогідність стати жертвою злочину [11, с. 77].

На нашу думку, віктимність особи – поняття динамічне: вона може видозмінюватися упродовж усього життя й залежить від різних чинників, але насамперед – від її носія.

Не вдаючись в наукову дискусію з цього приводу за умов інших завдань та обмеженого обсягу цієї роботи, підсумуємо, що, віктимність особи можна визначити як соціально набуту сукупність біофізичних, психологічних, соціальних рис особистості, які під час взаємодії із зовнішніми умовами підвищують імовірність стати жертвою злочину. Ці властивості привертають увагу злочинця, формують у нього злочинний намір. Люди, наділені віктимними властивостями й рисами, як правило, стають жертвами різних видів злочинів. За таких умов доцільно говорити про видову віктимність, яка відображається у відносній “схильності” через низку обставин окремих людей ставати жертвами певних видів злочинів, наприклад, крадіжок, шахрайства, тяжких тілесних ушкоджень, убивств. З цього приводу О. Є. Михайлов робить обґрунтований висновок, що у реальному житті зазначені різновиди віктимності нерідко супроводжують один одного або “накладаються” (збігаються) [12, с. 13].

Надалі, під час аналізу кримінологічної характеристики, спробуємо виокремити риси особи, які є найбільш віктимними.

Зауважимо, що з огляду на те, що змістовна сторона поведінки кожної людини, зокрема і жертви насильницького злочину, визначається його особистісною структурою, то власне з'ясування кримінологічної характеристики особи, яка є жертвою насильницьких дій, дозволить у сукупності з іншими даними в подальшому встановити основні причини та умови вчинення кримінально-насильницької поведінки, їх основні детермінанти.

Відомо, що жертва злочину характеризується такими особистісними якостями, як: стать; вік; професія; суспільний, професійний, сімейний стан; психологічні ознаки тощо.

Однак це не повний перелік ознак, що становлять кримінологічну характеристику жертви насильницьких дій. Слід також наголосити на існуванні морально-психологічних та кримінально-правових характеристик, які визначатимуть налаштування жертви до насильника, притаманність певних негативних особистісних рис потерпілого, які нерідко є безумовним рушієм вчинення насильницького делікту.

Отже, до основних компонентів, так званих підсистем кримінологічної характеристики особи, яка є жертвою насильницьких дій, слід зарахувати такі:

- 1) соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан, соціальні зв'язки);
- 2) морально-психологічна характеристика, що відображає сприймання особою соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує. Проявляється у ставленні до держави, суспільства, громадських обов'язків, колективу, інших людей, себе тощо.

Вивчення комплексу соціально-демографічних та морально-психологічних якостей жертви насильницьких дій є необхідною умовою для розуміння природи та механізму вчинення насильницьких злочинів.

Аналізуючи особистісні риси характеру особи, яка є жертвою насильницьких дій, необхідно підкреслити, що самі собою ні соціально-демографічні, ані морально-психологічні ознаки особистості не мають криміногенного чи віктимногенного характеру, але пов'язані з умовами формування індивіда, його життєдіяльності. Характеристика цих якостей є істотним компонентом узагальненого уявлення про жертву насильницьких дій.

Під час розкриття соціально-демографічних якостей передусім звернемо увагу на стать жертв насильницьких злочинів. Серед жертв, що постраждали від прояву кримінально-насильницької поведінки, жінки становлять 18 %, з них 89 % сприяли злочинному посяганням через свою віктимну поведінку. Що стосується чоловіків, постраждалих від кримінального насильства, то їхня кількість становить 82 %, причому поведінка, що сприяла вчиненню насильницького злочину, спостерігалась у 90 % випадків. Відтак, відповідно тільки у 11 % жінок і 10 % чоловіків, постраждалих від фізичного насильства, було встановлено нейтральну поведінку [13, с. 107].

Із чим пов'язані такі результати? Адже відомо, що жінки вразливіші до злочинних посягань, зокрема насильницьких.

Як правило, чоловіки наділені більшими можливостями до опору, ніж жінки, проте вони схильні вступати в ширші контакти, зазвичай короткочасні, а відтак їхня поведінка частіше набуває агресивного характеру, і, відповідно, створює обстановку, що сприяє можливості заподіяння ними шкоди під час здійснення опору. Власне цією особливістю можна пояснити співрозмірність жертв чоловічої та жіночої статі.

Дозвілля жінок здебільшого пов'язане з дітьми, хатньою роботою і, відповідно, вірогідність стати жертвою насильницькою злочину в них менша.

Зокрема, за даними Департаменту юстиції США, чоловіки з вірогідністю у 1,5–2 рази більше, ніж жінки, можуть стати жертвою тяжкого злочину, проте жінки найбільш вірогідно стають жертвами насильства. За даними статистики, в Німеччині у 1990 р. серед упізнаних жертв вбивства 48 % становили особи жіночої статі, тоді як при вчиненні розбою 37 % жертв припадало на жінок та дівчат, а при злочинах, вчинених на сексуальному ґрунті, жертвами були вже 91 % жінок і дівчат. Інші сучасні кримінологічні дані свідчать, що у 10–15 % злочинів, вчинених проти особи, одну із восьми жінок у США було зґвалтовано щонайменше один раз у житті. Отже, у США було

згвалтовано понад 12 мільйонів жінок. Сексуальне насильство може відбутись із будь-якою жінкою, незалежно від місця та часу. Нікому не гарантовано не стати жертвою цього насильства.

Однак, пропорційне співвідношення кількості чоловіків і жінок серед жертв змінюється залежно від виду злочину і місця його вчинення.

Звичайно, не можна однозначно підтвердити, хто частіше стає жертвами насильства. Це залежить від багатьох чинників – виду об'єкта насильницького посягання, типу насильника або жертви тощо. Проте тенденція тяжіє до збільшення кількості жертв-жінок. За нашими даними, отриманими під час вивчення усіх видів кримінально-насильницької поведінки (фізичного, економічного, сексуального та психічного насильства), встановлено, що від усіх видів насильства здебільшого страждають жінки – понад 70 %.

Як зазначає С. Б. Калініна, жертви домашнього насильства можуть перебувати в ізоляції внаслідок здійснення партнером контролю за їхнім життям, зустрічами з друзями, родичами тощо. Такий контроль значною мірою визначає деякі з моделей поведінки жертви. За допомогою дедалі повнішої ізоляції жертви партнери можуть психологічний контроль над жертвою доводити до такого рівня, що вони у буквальному розумінні починають визначати реальність для неї. Відтак без будь-яких зовнішніх контактів жертві стає дедалі важче уникати психологічного контролю з боку партнера. Деякі з них починають вірити у слова партнера, що поодинці вони не виживуть, тоді як інші чинять опір таким спотворенням дійсності, зазнаючи емоційного стресу [14, с. 29].

Цілком зрозуміло, що жінки мають значно менші можливості до опору. З іншого боку, поведінка жінки частіше має агресивний характер, створює передумови для заподіяння їй шкоди. Особи жіночої статі переважно часто перебувають під впливом гендерних стереотипів, нерідко вважають саме себе винними у тому, що над ними вчинено насильство, можуть розглядати його як заслужене покарання за реальні або уявні помилки, не усвідомлюють порушень своїх прав, схильні все вибачати насильнику, нерідко соромляться оприлюднювати факти насильства та звертатись по допомогу до міліції чи соціальних служб, що є характерним, здебільшого, для сексуального насильства.

Отже, враховуючи наведене, можемо стверджувати, що для жінок властивий вищий ступінь віктимізації, ніж для чоловіків.

Іншою важливою кримінологічною ознакою, що характеризує потерпілу особу, є вік. За даними А. Л. Репецької, більше ніж половина потерпілих (51 %) становлять особи віком 25–45 років. О. Ю. Юрченко, підтримуючи позицію А. Л. Репецької, відзначає, що найчастіше зазнають шкоди від злочинних дій чоловіки віком від 26 до 46 років – 67 % [15, с. 158]. Показовим є порівняльний аналіз вікових і гендерних параметрів віктимності осіб стосовно насильницьких злочинів, здійснений І. В. Ічманською. Під час підведення підсумків вчені врахували не тільки розподіл постраждалих від насильницьких злочинів, а й дані демографічної статистики та продемонстрували, що найбільший індекс віктимізації – 2,5 – припадає на вікову групу “30–40 років”, тоді як у групах “від 25 до 30 років” і “від 40 до 50 років” ці індекси становлять відповідно 2,2 і 2,4. З огляду на зазначені положення, можна вивести певну закономірність, що вік жертви насильницького посягання залежить від обраного особою виду кримінально-насильницької поведінки.

Отже, сам собою вік не має криміногенності, але в характеристиці особи він набуває певних ознак віктимності у зв'язку зі специфічними властивостями людини визначеного віку та обраним насильником видом кримінального насильства.

Наступною соціально-демографічною ознакою, на якій слід зосередити свою увагу, є освітній рівень жертв кримінально-насильницької поведінки.

Дивно, але і для насильників, і для жертв кримінального насильства властивий достатньо низький освітній рівень. За результатами дослідження, проведеного А. Л. Репецькою, можна припустити, що здебільшого (59 %) потерпілі від тяжких насильницьких злочинів мали середню чи середню спеціальну освіту.

Згідно із порівняльним аналізом наведених даних та за результатами нашого дослідження виявлено певну закономірність: серед загальної кількості постраждалих більшість жертв становлять особи, які мають середню та середню спеціальну освіту.

Отже, ми стверджуємо, що низький освітній рівень жертв насильницьких злочинів не тільки належить до криміногенних ознак особистості, а й, безумовно, підвищує її віктимність.

Важливим елементом соціально-демографічної характеристики, на наш погляд, є соціальний рівень жертви, адже, аналізуючи становище особи на соціальних щаблях, можна судити про віктимність окремої категорії громадян.

О. Ю. Юрченко відзначає, що понад 40 % потерпілих ніде не працюють або не навчаються, решта зайнята, переважно, у виробничій або сільськогосподарській сферах.

Досліджуючи осіб, що стали жертвами насильницьких дій, ми виявили дещо схожі тенденції. Якщо врахувати, що значна частина жертв насильницьких злочинів – це особи працездатного віку, то кількість серед них тих, хто не працює, викликає певне занепокоєння.

Як правило, особи, які постраждали від фізичного насильства, були безробітними (61,8 %) або такими, що тимчасово не працюють (22,5 %), серед яких наявні і працівники села (19,6 %) та робітники (16,3 %).

Відтак, низький соціальний рівень жертв насильницьких злочинів пов'язаний насамперед із їхнім родом занять, що в сукупності зумовлює появу категорії осіб, яким притаманна ознака віктимності. Це передусім малозабезпечені, безробітні люди. До цієї категорії, зокрема, слід зарахувати працівників села, представників студентства. Саме ці категорії осіб необхідно врахувати під час розроблення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання насильницькій злочинності.

Слід зауважити, що відсутність сім'ї та дітей дає людині певну свободу дій, знижує відчуття відповідальності за свою поведінку, що стає передумовою не тільки для вчинення насильницького злочину, а й віктимізації. Власне наявність дітей і стабільних сімейних стосунків є стримувальним чинником і для криміногенних, і віктимних проявів.

Отже, для послідовного встановлення показників віктимізації та повної картини кримінологічної характеристики потерпілих від насильницьких дій необхідний аналіз сімейного статусу жертви кримінально-насильницької поведінки.

Як свідчать результати дослідження, сім'я не лише не виступає важливою перешкодою для кримінального насильства, а навпаки, здебільшого кримінально-насильницька поведінка проявляється саме щодо одружених. Це підтверджують і результати проведеного анкетування, відповідно до яких 70,4 % респондентів стверджують, що насильство, зазвичай, проявляється у сімейному колі.

Вживання алкоголю зумовлює примітивне спілкування та сприяє через поведінку різних осіб (зокрема й потерпілих) загостренню конфліктів або вчиненню злочинів із застосуванням насильства [16, с. 207].

Отже, життя жертви створює відповідні передумови для віктимізації її власної поведінки.

Відтак, поряд із аналізом даних про індивідуальні особливості особистості учасників кримінально-насильницького конфлікту, необхідно розглянути особливості взаємодій та взаємостосунків між жертвою та злочинцем, у ході яких відбувається реалізація потенційної вразливості жертви.

Дослідження нами матеріалів особових справ, з погляду взаємин між злочинцем та жертвою, дозволило виокремити шість видів соціальних зв'язків між учасниками насильницького конфлікту: шлюбні стосунки (зокрема проживання у громадянському шлюбі), родинні зв'язки, сусідські взаємини, службові стосунки, випадкові знайомства, а також відсутність будь-яких зв'язків між жертвою та злочинцем, тобто сторонні особи.

Зокрема, особами, які постраждали від фізичного насильства, здебільшого були: чоловік – 32,6 %, дружина – 51,7 %, син – 39,3 %, донька – 50,6 %, бабуся – 36 %, мати – 49,4 %, онук (онучка) – 40,4 %, рідна сестра – 34,8 %.

У психічному насильстві дещо інші показники: дружина – 64,1 %, син – 34,6 %, донька – 61,5 %, дідусь – 37,2 %, бабуся – 35,9 %, батько – 34,6 %, мати – 47,4 %, онук (онучка) – 37,2 %, рідна сестра – 43,6 %, тітка – 35,9 %, колеги по роботі – 56,4 %, сусіди – 41 %, сторонні особи – 50 %, друзі – 50 %, знайомі – 51,3 %, інші – 48,7 %.

Жертвами сексуального насильства здебільшого стають: дружина – 80,6 %, донька – 75 %, батько – 50 %, мати – 69,4 %, онук (онучка) – 55,5 %, рідна сестра – 30,5 %, колеги по роботі – 44,4 %, сусіди – 30,5 %, сторонні особи – 47,2 %, друзі – 38,9 %, знайомі – 52,8 %, інші – 52,8 %.

Особи, що постраждали від економічного насильства, як правило, перебувають у таких стосунках з кривдником: чоловік – 63,6 %, дружина – 76,7 %, син – 44,1 %, донька – 50,6 %, бабуся – 64,9 %, рідна сестра – 59,7 %, дядько – 63,6 %, двоюрідний брат – 62,3 %, двоюрідна сестра – 61 %, колеги по роботі – 66,2 %, сусіди – 62,5 %, сторонні особи – 63,6 %, друзі – 75,3 %, знайомі – 67,5 %, інші – 74 %.

Досліджуючи зв'язок злочинець – жертва, їхню природу і значення у розвитку конфліктної взаємодії, що призвела до вчинення насильницького злочину, доходимо висновку, що у структурі насильницької поведінки переважає група потерпілих, яка перебувала зі злочинцем у певних соціальних зв'язках.

Отже, за змістовною характеристикою усі взаємозв'язки між злочинцем та жертвою у результаті кримінального насильства можна поділити на зв'язки родинно-побутового, професійно-випадкового характеру та вчинення насильницьких злочинів за відсутності будь-яких соціальних зв'язків. Аналіз цих елементів, що взаємодіють із особливостями особистості учасників насильницького діяння, є необхідним для визначення ролі поведінки потерпілого у генезисі кримінально-насильницької поведінки.

Враховуючи соціально-демографічні ознаки, морально-психологічні властивості, взаємостосунки потерпілого та злочинця, а також поведінку жертв насильницьких злочинів, можна провести певну типологізацію осіб, які є жертвами насильницьких злочинів:

1) за формою взаємостосунків між учасниками криміногенного конфлікту:

а) жертви родинно-побутових стосунків. Це особи, що постраждали від насильницьких дій члена родини чи близького родича, а також сусідів;

б) жертви професійно-випадкових стосунків. Особи, які потерпіли від кримінального насильства знайомих, колег по роботі та випадкових знайомих;

в) жертви за відсутності будь-яких соціальних зв'язків. Зазвичай, це особи, що постраждали від кримінально-насильницької поведінки сторонньої особи;

2) за типом поведінки:

а) жертви, що перешкоджають поведінці насильника. Це, зазвичай, особи, схильні до опору насильнику;

б) нейтральні жертви. Поведінка таких відзначається стриманістю та зайняттям нейтральної позиції у розвитку криміногенного конфлікту;

в) жертви з аморальною поведінкою. Такі особи, як правило, провокують насильника на вчинення злочину своєю активною чи пасивною поведінкою, яка переважно зводиться до порушень норм моралі та етикету;

г) жертви з агресивною чи протиправною поведінкою. Для таких осіб властива поведінка, яка провокує насильника на вчинення злочину через поведінку, яке має агресивний характер чи порушує правові норми, та однозначно спрямована на насильника;

3) за формою кримінального насильства (за результатами дослідження особових справ засуджених за насильницькі злочини):

а) жертви фізичного насильства. Це, як правило, неодружені особи віком від 20 до 28 років, здебільшого чоловічої статі, хоча останнім часом зростає тенденція до вчинення фізичного насильства щодо жінок. Низький освітній рівень зумовлює незайнятість працею цієї категорії потерпілих. Серед них переважно безробітні, тимчасово непрацюючі, робітники та працівники, що також свідчить про достатньо низький статус на “соціальних щаблях” суспільства. Песимізм, почуття невдало налагодженого життя, нещасного життя супроводжується алкоголізмом та

психологічною конфліктністю. Здебільшого перебувають у близьких стосунках із кривдником. Для них характерними є невірноваженість (22,4 %) попри позитивну характеристику (64,2 %).

Висновки. Підсумовуючи наведене, можемо констатувати: особистість жертви кримінального насильства характеризується комплексом достатньо стабільних типових соціально-демографічних та морально-психологічних ознак, які за взаємодії із зовнішніми чинниками обумовлюють підвищену можливість індивіда стати жертвою кримінально-насильницької поведінки, оскільки більшість із них мають віктимний характер та схожі із характерними ознаками злочинця. Більше того, аналіз взаємостосунків злочинця і потерпілого дозволив встановити основні сфери профілактики насильницьких злочинів, а доповнюючи дослідження інформацією про поведінку потерпілого, ми визначили основні віктимні форми поведінки особи, яка є жертвою насильницьких дій.

Отже, жертвами кримінального насильства стають чимало осіб різного віку та статі, наділені певними віктимологічними характеристиками, що витікають із особливих міжособистісних стосунків та притаманних якостей. Віктимологічні ознаки жертви насильницького злочину виконують важливу роль у вирішенні низки правових питань, пов'язаних із притягненням винного до кримінальної відповідальності, у виборі засобів відновлення порушених прав та законних інтересів потерпілих, а також у профілактиці їх повторної віктимізації.

1. Ривман Д. В. *Криминальная виктимология* / Д. В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.
2. Ривман Д. В. *Виктимологические факторы и профилактика преступлений* / Д. В. Ривман. – ВПУ МВД СРСР, 1975. – 108 с.
3. Христенко В. Е. *Психология поведения жертвы* / В. Е. Христенко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 416 с.
4. Удалова Л. Д. *Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Монографія.* – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 324 с.
5. Франкл В. *Человек в поисках смысла* / В. Франкл; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
6. Христенко В. Е. *Психология поведения жертвы* / В. Е. Христенко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 416 с.
7. Никитина А. А. *Криминологическая характеристика и предупреждение бытового насилия в отношении несовершеннолетних: дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.12* / А. А. Никитина. – Ростов-на-Дону, 2005. – 200 с.
8. Мойсюк О. М. *Віктимологічна профілактика порушень безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08* / О. М. Мойсюк. – К., 1999. – 18 с.
9. Махов В. *Становление института потерпевшего в уголовном процессе США* / В. Махов, К. Кухта // *Уголовное право.* – 2003. – № 3. – С. 94.
10. Сабиров Р. Д. *Уголовно-правовая борьба с насильственными групповыми посягательствами: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08* / Р. Д. Сабиров. – Свердловск, 1981. – 14 с.
11. Косенко С. С. *Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08* / С. С. Косенко. – К., 2004. – 213 с.
12. Михайлов А. Е. *Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений* / А. Е. Михайлов. – К.; НВТ “Правник” – НАВСУ, 1998. – 44 с.
13. Репецкая А. Л. *Винное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике* / А. Л. Репецкая. – М., 1992. – 184 с.
14. Калинина С. Б. *Профессиональная деятельность консультанта кризисного центра по оказанию психологической помощи женщинам в ситуациях насилия: дисс. на соискание уч. степени канд. псих. наук: спец. 19.00.13.* / С. Б. Калинина. – Тверь, 2002. – 177 с.
15. Юрченко О. Ю. *Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08* / О. Ю. Юрченко. – Х., 2004. – 188 с.
16. *Курс советской криминологии. Предупреждение преступности.* – М., 1968. – 318 с.